

Urszula Swadźba

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Śląskie wartości — praca, rodzina i religia Geneza, trwanie i zmiany

Abstract: The purpose of this article is to present the origin of the formation and transformation of Silesian values since the mid-nineteenth century to the present day. Based on historical and sociological studies and the Author's own research, an attempt will be made to trace the process of shaping, strengthening, and changes in the Silesian values: work, family and religion. As the experience of other western communities have shown, in time of strong industrialization and urbanization there is a secularization and laicite of society and the breakdown of family relationships, however a different phenomenon occurred in Silesia.

Firstly, the period of the First World War, when Silesia belonged to the German state will be analyzed. German Protestant work ethic and actions of Kulturkampf contributed in this period of time to the formation of Silesian work ethos and values of the family and religion. Secondly, the interwar period will be discussed, when the three values were subject to change under the influence of both external and internal factors, taking place in the communities of Silesia. With the passage of time those values either strengthened or changed their character. Thirdly, in the period of real socialism, a destruction of the ethos of work and its "duality" is described in detail, in relation to the persistence of family values and religion.

In conclusion, the changes which have occurred in the 20 years of systemic transformation are shown, when there was a weakening of the value of religion, a redefining of the value of family and a strengthening of the value of work in the same time.

Key words: Silesian values, work, family, religion, change.

Wstęp

W społecznościach śląskich w okresie industrializmu ukształtowały się specyficzne wartości. Były nimi praca, rodzina i religia (Bukowska-Floreńska 1987;

2007; Błaszczak-Wacławik, 1990). Można sobie więc zadać pytanie: Dlaczego właśnie tutaj te wartości ukształtowały się tak mocno? Doświadczenia społeczności zachodnich pokazują bowiem, że w wyniku silnego uprzemysłowienia i urbanizacji dochodzi do sekularyzacji i laicyzacji życia społecznego oraz rozpadu więzi rodzinnych. Dlaczego na Śląsku w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX stało się inaczej? Jakie czynniki zdecydowały o tym, że takie wartości się ukształtowały? Oczywiście, wartości te podlegały zmianom pod wpływem czynników zewnętrznych oraz ze względu na zmiany, jakie się dokonywały w samych społecznościach śląskich. Z upływem czasu umacniały się one, zmieniały charakter albo stopniowo ulegały osłabieniu.

Celem artykułu będzie przedstawienie genezy kształtowania się i przemian śląskich wartości od połowy XIX wieku do czasów współczesnych. Analiza zostanie przeprowadzona na podstawie opracowań historycznych, prac socjologicznych i badań własnych.

Kształtowanie się i ewolucja wartości śląskich

Wartość pracy w społecznościach śląskich

Genezy kształtowania się specyficznych śląskich wartości, pracy, rodziny i religii należy doszukiwać się w procesie industrializacji Śląska oraz w uwarunkowaniach historycznych związanych z przynależnością Śląska do Niemiec. Industrializacja przebiegała w kręgu niemieckiej kultury i etyki pracy. Wynikała przede wszystkim z usytuowania tutaj pokładów węgla kamiennego, którego wydobycie szybko rosło. Rozwijane gałęzie przemysłu, głównie górnictwo i hutnictwo, wymagały stałego wzrostu zatrudnienia. Na początku XX wieku (spis z 1907 roku) ponad 70% ludności Górnego Śląska stanowiła ludność robotnicza (Michałkiewicz, 1976, s. 256). Źródłem rekrutacji robotników była wieś (Ligęza, Żywirska, 1964, s. 15–80). Przejście ludności wiejskiej do pracy robotniczej niosło z sobą wiele zmian. Inne były rytm pracy, miejsce, dyscyplina, niebezpieczeństwa i stosunki społeczne na linii koleżeńskej, a również na linii przełożony—podwładny. Niemieccy przełożeni Ślązaków wymagali solidnej pracy i do takiej różnymi metodami Ślązaków przyzwyczajali. Ich wzory pracy były dominującym czynnikiem przystosowania się śląskiego robotnika do wymagań kapitalizmu. Jednym z takich wymagań była dyscyplina pracy, którą uzyskiwano dzięki regulaminom pracy (Gąsiorowska-Grabowska, 1962, s. 39). Następnym czynnikiem, który wzmocnił tę wartość, było ustawodawstwo socjalne pracy (Jonca, 1966). Działania Niemców, mające na celu przystosowanie i wychowanie robotnika śląskiego na potrzeby kopalń i hut, spowodowały, że robotnik ten przyswoił sobie elementy dyscypliny pracy, porządku, systematyczności i oszczędności, które przenosił poza kopalnię czy hutę do swojego domu.

Kultura pracy była przyjmowana wraz z całością kultury niemieckiej i często było to związane z podziwem dla jej poziomu cywilizacyjnego. Podobne treści dotyczące cech pracy były również przekazywane przez Kościół katolicki w głoszonych naukach, a zwłaszcza w publicystyce (Wycisło, 1991). Działalność ta wynikała z chęci odciążenia robotników od haseł socjalistycznych i opanowania ruchu strajkowego. Przekazywane treści dotyczące samej pracy podkreślały stabilność struktury społecznej i porządku społecznego oraz ukazywały robotnika jako ważną osobę w tym systemie, posiadającą swą godność i wartość. Była to praca fizyczna najczęściej w charakterze górnika lub hutnika. Oddziaływanie tych czynników wpłynęło na ukształtowanie się cech śląskiego etosu pracy. Cechy te były powiązane ze sferą rodzinną i religijną.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości znaczna część uprzemysłowionych terenów Górnego Śląska przypadła Polsce. Była to najbardziej zurbanizowana część kraju, znacznie odbiegająca charakterem od innych regionów (Jeziarska, 1965). Na ową specyfikę wpłynęła również autonomia. Pod wpływem niemieckich wzorów kulturowych na Śląsku o wartości człowieka decydowały: wykonywana praca, posiadane kwalifikacje zawodowe i zarobione pieniądze. Zawody inteligenckie, jeśli nie gwarantowały odpowiednich zarobków, nie pociągały (Wanatowicz, 1977; 1986). Przybywającą na Śląsk inteligencję z byłego zaboru austriackiego różniły od miejscowej ludności modele zachowań, obejmujące też stosunek do wykonywanej przez Ślązaków pracy. Deprecjacja pracy Ślązaków spowodowała wśród nich umocnienie się jej wartości. Elementem, który ich wyróżniał, była praca i związane z nią kwalifikacje zawodowe, rzetelność i solidność oraz dobra organizacja.

Następnym czynnikiem, który wpłynął na umocnienie się wartości pracy, było bezrobocie. Analizowany okres międzywojenny charakteryzowała zróżnicowana koniunktura gospodarcza i — co się z tym wiąże — zróżnicowany poziom zapotrzebowania na siłę roboczą (Hrebenda, 1979, s. 107—111). Szczególnie trudne były lata 30. Ślązacy ratowali się pracą w biedaszybach, tworzonych na płytkich, łatwo dostępnych pokładach węgla. Praca bezrobotnych w biedaszybach miała wymiar nie tylko materialny (zapewniała środki do życia górnikowi i jego rodzinie), lecz także symboliczny, ponieważ dawała poczucie przynależności do grupy pracujących i użyteczności w społeczeństwie (Piorun, 1981).

Na kształtowanie się śląskich wartości oddziaływały również czynniki wewnętrzne. Jednym z najważniejszych czynników wewnętrznych przekazywania wartości pracy była grupa zawodowa i lokalna. W górnictwie od solidnego wykonania pracy, zachowania norm bezpieczeństwa zależało życie pracujących pod ziemią (Ligęza, Żywirska, 1964). Większość ludności śląskiej wykonującej zawody robotnicze mieszkała w małych środowiskach lokalnych, które cechowała homogeniczność zawodowa. Życie skupiało się wokół pracy w kopalni czy hucie i to zakłady pracy stanowiły czynnik integrujący mieszkańców.

Rodzina — socjalizacja i więzi rodzinne

Drugą tradycyjną wartością śląską była rodzina, ściśle związana ze sferą pracy i środowiskiem lokalnym, głównie w zawodach górniczym i hutniczym. Umocnieniu tych więzów sprzyjały trudne warunki pracy i bytu oraz warunki przestrzenne osiedli robotniczych. Na specyfikę rodziny rzutował jej wiejski rodowód. W wioskach okalających tereny przemysłowe łączono pracę w przemyśle z pracą na roli. Wsie w pobliżu kopalń rozrastały się stopniowo w wyniku wydzielania terenów pod budowę górniczych domów (Bukowska-Floreńska, 1987). Umożliwiało to codzienne kontakty z rodziną bliższą i dalszą i pogłębiało więź rodzinną. Również powstające w końcu XIX wieku osiedla robotnicze stwarzały ramy przestrzenne do wewnętrznej spójności ludzi wykonujących ten sam lub podobny rodzaj pracy.

Cechą charakterystyczną rodzin śląskich było wyraźne oddzielenie ról kobiecych i męskich. Rolą mężczyzny była praca poza domem w przemyśle, głównie w górnictwie lub hutnictwie (Bukowska-Floreńska, 1987). Rodzina śląska w trakcie socjalizacji wdrażała chłopca do pracy, przeważnie do pracy w górnictwie, jako trudnej i odpowiedzialnej, a jednocześnie zaszczytnej. Pracę ceniono również ze względu na wytwarzaną więź w rodzinie, zwłaszcza tam, gdzie całe rody (ojciec, bracia, synowie) pracowały w jednej kopalni czy hucie. Dla kobiety rodzina, zamążpójście i wychowywanie dzieci stanowiły podstawową wartość (Bukowska-Floreńska, 2007). Mężczyzna odgrywał ważną rolę jako żywiciel, ale nie mniejszą rolę odgrywała kobieta. Wynikało to chociażby z faktu, że w systemie pracy po 12 godzin na dobę na kobietę spadał ciężar prowadzenia gospodarstwa domowego i wychowania dzieci. To w jej gestii leżało religijne i patriotyczne wychowanie dzieci, ich socjalizacja i przygotowanie do przyjęcia ról społecznych. Wdrażanie odbywało się najczęściej przez pracę (Żywirska, 1949). Dużą wagę przywiązywano również do wychowania moralnego. Rodziny śląskie cechował konserwatyzm moralny, co wynikało z oddziaływania Kościoła katolickiego.

W okresie międzywojennym rodzina śląska funkcjonowała w zmienionym otoczeniu społecznym i politycznym. Przyłączenie Śląska do Polski spowodowało pewne tendencje unifikacyjne w procesach zachodzących w rodzinie. Natomiast autonomia Śląska silnie wpływała na zachowanie odrębności. Rodzina śląska pozostawała wielodzietna, jednak w okresie międzywojennym odnotowano spadek przyrostu naturalnego (Kujawski, 1935, s. 13). Była to rodzina wielopokoleniowa, o silnych więzach łączących rodziców z dziećmi, a także rodzinę szerszą (dziadków, wujków). Nikła ruchliwość społeczna powodowała nakładanie się i zacieśnianie więzi rodzinnych, sąsiedzkich i lokalnych. Głównymi żywicielami rodzin pozostawali mężczyźni (Hrebenda, 1979, s. 72—75). Warunki bytu w okresie międzywojennym były bardzo ciężkie, szczególnie wskutek wielkiego kryzysu ekonomicznego lat 30. Trudne warunki życia wpływały na utrwalanie w rodzinach śląskich cech pracowitości, zaradności życiowej, oszczędności i poczucia odpowiedzialności za godne życie całej rodziny. Dzieci wychowywano w poszanowaniu cudzej własności (Kopeć, 1983, s. 44). Powszechne było okazywanie szacunku

ludziom starszym, a przede wszystkim ojcu i matce. Ceniona była prawdomówność i powściągliwość w okazywaniu uczuć, co pozwalało na unikanie konfliktów i łagodzenie sporów. Rodzina śląska nie oparła się jednak procesom destrukcyjnym, które dokonywały się w Polsce. Proces ten wzmocnił się, gdy w życie dorosłe weszło młode pokolenie wychowane w niepodległej Polsce. Mimo to rodzina i jej wartości nie podlegały zasadniczym zmianom.

Religia w społecznościach śląskich

Trzecią ważną wartością w życiu Ślązaków była religia katolicka. Kościół katolicki odegrał w okresie industrializmu ogromną rolę w kształtowaniu świadomości Ślązaków. Głębokie zakorzenienie religii w życiu zbiorowości wzmacniane było silnym związkiem z Kościołem. Społeczności objęte procesem industrializacji i urbanizacji najczęściej podlegają też sekularyzacji. Tak się jednak nie stało na Śląsku, gdzie pod koniec XIX wieku religijność uległa wzmocnieniu. Wzmocnienie Kościoła katolickiego i silniejsze związanie go z polskością nastąpiło w okresie kulturkampfu. Chcąc osłabić pozycję górnośląskiego kleru oraz przyspieszyć tworzenie państwa jednolitego narodowo, władze rejencji opolskiej w 1872 roku nakazały wprowadzenie języka niemieckiego jako języka nauczania we wszystkich szkołach, tym samym usunęły język polski ze szkół (tylko religii można było uczyć w pierwszych klasach po polsku) (Michałkiewicz, 1976, s. 323—324). Księża uprzytomnili sobie, że nie będą mogli z nauką religii dotrzeć do ludu. Spowodowało to działania w różnych dziedzinach w celu umocnienia języka polskiego, którym można było dotrzeć do wiernych. Starano się wykorzystywać do tego czasopisma katolickie, propagowane wśród polskiej ludności Śląska (Myszor, 1991). Bardzo wielką wagę przywiązywano do wychowania dzieci, wskazywano na potrzebę ich przygotowania religijnego w języku polskim. Wcześniej zauważono zapotrzebowanie na działalność charytatywną w parafiach górnośląskich (Wycisło, 1994). Księża na Śląsku byli w tym okresie niekwestionowanymi autorytetami. Pochodzili z ludu i na terenie swoich parafii tworzyli wiele instytucji kulturalnych, takich jak koła śpiewacze, teatry ludowe, towarzystwa czytelników ludowych, wydawnictwa. Księża wychodzili również „do ludu”, odprawiając nabożeństwa w miejscach pracy robotników (Świątkiewicz, 1997). Decydowało to o percepcji treści głoszonych przez Kościół katolicki i księży.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego tradycyjnej religijności śląskiej przyszło się zmierzyć z wyzwaniami, jakie niesła integracja z Polską i Polakami oraz ich katolicyzmem. Ślązacy zdawali sobie sprawę ze swej silnej religijności i roli jaką odegrała ona w budzeniu i utrzymaniu polskości. Przybyła na Śląsk inteligencja różniła się od Ślązaków nie tylko przynależnością do innego kręgu kulturowego, lecz także innym podejściem do religii (Wanatowicz, 1986). Napłynęła wprawdzie ludność wyznania katolickiego, charakteryzująca się jednak mniej pryncypialnym traktowaniem zasad religijnych w życiu codziennym. Przykładem szczególnej konfrontacji śląskich rodziców i Kościoła katolickiego

była walka z władzami i nauczycielstwem napływowym o szkołę wyznaniową (Szramek, 1934, s. 57). Konfrontacja z ludnością napływową nie wpłynęła zatem na osłabienie związków z katolicyzmem. Dostrzec można było wręcz sytuację odwrotną — przyjmowania przez „obcych” wzorów życia społecznego panujących na Górnym Śląsku. Na znaczącą rolę religii w życiu miejscowej ludności wpływał udział w organizacjach katolickich (Świątkiewicz, 1997, s. 53), które prowadziły ruch formacyjny dzieci, młodzieży, kobiet. Osiągając z czasem bardzo dużą liczbę członków, stawały się poważnym instrumentem podtrzymywania wartości religijnych. Wartości religijne przekazywała przede wszystkim rodzina. Pilnie przestrzegano katechezy dzieci i religijnego wychowania młodzieży. Przyjęte w śląskich rodzinach normy moralne były rezultatem oddziaływań religii i nauczania Kościoła katolickiego. Nie można jednak nie dostrzec procesów laicyzacyjnych, wynikających z oddziaływania ogólnych procesów cywilizacyjnych oraz przynależności do społeczeństwa polskiego.

Kończąc rozważania dotyczące kształtowania się trzech śląskich wartości: pracy, rodziny i religii, można stwierdzić, że w drugiej połowie XIX wieku nastąpiło ich wykrystalizowanie, a okres międzywojenny nie naruszył ich trzonu. Praca była wymogiem egzystencjalnym, ważnym dla utrzymania rodziny. Rodzina wspierała ciężko pracujących mężczyzn. Religia nadawała dwu wartościom: pracy i rodzinie, sakralny wymiar. Wartości te były funkcjonalne, nawzajem się umacniały. Świadczyły o śląskiej tożsamości i wpływały się w biografie mieszkańców regionu jako coś oczywistego.

Ewolucja wartości śląskich w okresie realnego socjalizmu

Praca — erozja wartości

Od 1945 roku uprzemysłowiona część Górnego Śląska zmieniła swoje położenie geopolityczne i nie stanowiła już wysuniętego skrawka Rzeczypospolitej. Całość uprzemysłowionego Górnego Śląska przypadła Polsce. Najważniejsze znaczenie miała zmiana ustroju społeczno-politycznego. Założenia i cele ustroju, takie jak pełne zatrudnienie, wpłynęły bowiem na wartość pracy, która miała być dostępna dla każdego. Okres realnego socjalizmu utrwalił monokulturowość regionu. Obszar Górnego Śląska miał stanowić zaplecze energetyczne dla inwestycji w pozostałych regionach Polski (Kokot, 1966, s. 71). Rozwój innych gałęzi przemysłu, np. elektromaszynowego, dyktowały potrzeby środków produkcji dla górnictwa i hutnictwa.

Realny socjalizm w warstwie ideologicznej dowartościowywał pracę fizyczną, szczególnie w latach 40. i 50. Najważniejszymi hasłami było współzawodnictwo i „dobra robota” (Błasiak, 1990, s. 67—146; Swadźba, 2001a, s. 79—88). Współzawodnictwo dotyczyło głównie górnictwa i hutnictwa. Część Ślązaków

z przyzwoleniem i dumą podejmowała współzawodnictwo, szczególnie w pierwszych latach po wojnie. Entuzjazm ten jednak minął w latach realizacji planu sześcioletniego. Nagminne było wtedy nieuwzględnianie norm bezpieczeństwa, nieliczenie się z możliwościami pracownika, niepotrzebne śrubowanie norm itp. Po okresie stalinowskim odnotowano rozprężenie w dyscyplinie pracy, wzrost absencji i fluktuację załogi (Więcek, 1965). Procesy te dotyczyły w większym stopniu sfery pracy poza górnictwem, gdzie coraz częstsze były przypadki złej organizacji pracy oraz łamania norm społecznych (pijaństwo, kradzieże w pracy, wynoszenie narzędzi). W górnictwie, ze względu na niebezpieczeństwo zagrożenia zdrowia i życia, procesy destrukcyjne występowały na mniejszą skalę. W latach 70. położono nacisk na aktywność partyjną. Coraz większa grupa Ślązaków widziała, że w pracy zawodowej nie liczą się już solidność czy rzetelność. Spowodowało to „dualizację” śląskiego etosu pracy na wylansowaną przez propagandę komunistyczną i tę z tradycyjnymi cechami (Swadźba, 2001b, s. 38—54). Mniej użyteczne cechy śląskiego etosu pracy nie były realizowane w sferze zawodowej. Przede wszystkim odrzucana była warstwa religijna śląskiego etosu pracy. Nie były realizowane takie cechy, jak: dobra organizacja, solidność pracy, oszczędność i gospodarność.

Drugi istotny czynnik wpływający na zmianę wartość pracy to migracja osób napływowych na teren Śląska (Szpor, 1983; Swadźba, 2001a, s. 89—93). Ze względu na duży popyt na produkcję śląskiego przemysłu zakłady pracy zgłaszały zapotrzebowanie na siłę roboczą. Werbowano kadrę kierowniczą i inteligencję, a także nisko kwalifikowaną bądź niekwalifikowaną siłę roboczą. Przez śląskie zakłady pracy, szczególnie w latach 40. i 50., przewijała się masa pracowników. Ludzie ci, nieprzywykli do pracy przemysłowej, lekceważyli zagrożenia związane z procesem pracy, zwłaszcza pod ziemią. Narażali zdrowie i życie współpracowników. Powodowało to obniżenie etyki pracy wśród samych Ślązaków. Oczywiście, nie wszyscy napływowi okazywali się złymi pracownikami. Część zostawała i asymilowała się do warunków i norm pracy.

W okresie realnego socjalizmu na Śląsku, tak jak w całym kraju, doszło do obniżenia wartości pracy. Wartość pracy pozostała jednak wyższa na Śląsku, ze względu na tradycje kulturowe oraz pracę starszego pokolenia robotników, nawykłych jeszcze do sumienności (Frąckiewicz, 1974). Na obniżenie wartości pracy w górnictwie nie pozwalały wymogi bezpieczeństwa.

Rodzina — ewolucja wartości

W okresie realnego socjalizmu zmieniło się otoczenie społeczne i uwarunkowania zewnętrzne wpływające na utrzymanie wartości rodziny w tradycyjnym kształcie. Rodzina śląska po okresie wojny i okupacji była również w specyficzny sposób doświadczona. Zginęło wielu Ślązaków wcielonych do Wehrmachtu (Kaczmarek, 2010), w wyniku czego zaburzona została struktura demograficzna. Cała społeczność była zróżnicowana ze względu na sympatie narodowe, a podziały

często przechodziły w ramach rodziny. Ślązacy nadal w większości byli robotnikami, przypadki awansu zdarzały się rzadko.

Procesy społeczne zachodzące w tym okresie na Śląsku oddziaływały również na rodzinę. W latach 40. i 50. na teren Śląska napływali migranci, z reguły młodzi mężczyźni poszukujący pracy. W końcu lat 40. region ten zamieszkiwała stosunkowo duża liczba młodych kobiet z roczników 20—24 i 24—29. Wynikiem tego był duży odsetek zawieranych małżeństw mieszanych (Dutkiewicz, 1968, s. 36—42). Niedobór partnerów rodzinnych został wyrównany dzięki napływowi mężczyzn niebędących Ślązakami. Rodzina śląska w pewnej części stała się rodziną etnicznie mieszaną.

Materialne warunki życia rodzin śląskich w latach 50. i 60. były bardzo trudne (Mrozek, 1965; Adamski, 1966; Frąckiewicz, 1974). Rodziny utrzymywały się najczęściej dzięki pracy mężczyzn — robotników, a w środowisku podmiejskim byt zapewniała przeważnie przyzagrodowa działka. Dochody rodzin nie były wysokie. Nadal występowała komplementarność ról męskich i kobiecych. Mężczyźni pracowali zawodowo i oczekiwali od żon, że nie będą ich obarczać domowymi obowiązkami. Na taki sposób realizowania ról rodzinnych wskazywały przeprowadzane wówczas badania socjologiczne (Mrozek, 1965; Adamski, 1966). Często jednak wizja tradycyjnej roli kobiety przegrywała z potrzebą ekonomiczną. Stopień zaktywizowania zawodowego kobiet był zależny od lokalnych warunków i charakteru środowiska oraz dostępności miejsc pracy (Mrozek, 1965; Adamski, 1966). W latach 70. sytuacja materialna rodzin poprawiła się ze względu na wzrost poziomu życia w kraju. Wyraźnie odczuły to rodziny górnicze, którym władze przyznawały specjalne przywileje. Ze względu na korzystne gratyfikacje materialne wielu mężczyzn podejmowało pracę w kopalni.

Zmiany rodziny śląskiej dotyczyły również wypełniania ról rodzinnych. Badania wskazywały na przejęcie obowiązków domowych i wychowawczych przez mężczyzn w sytuacjach, gdy kobiety podejmowały pracę zarobkową. Chłonność śląskiego rynku pracy była tak duża, że do pracy na stanowiska robotnicze przyjmowano również kobiety (Kasprów, 1972). Dlatego część Ślążaczek decydowała się łączyć role rodzicielskie i zawodowe, kontynuując pracę zawodową po urodzeniu dzieci, wbrew tradycyjnemu podziałowi ról społecznych. Niektóre działały jak handel, oświata i wychowanie oraz ochrona zdrowia i opieka społeczna zostały zdominowane przez kobiety („Roczniki Statystyczne Województwa Katowickiego”, 1974—1978). Wraz ze zmieniającą się realną sytuacją zmiany ulegały postawy wobec pracy zawodowej kobiet. Badania socjologiczne wykazywały swoistą ambiwalencję postaw, zwłaszcza mężczyzn (Mrozek, 1987; Jankowska, 1984). W zasadzie uznawali oni możliwość czy nawet konieczność takiej pracy w ogóle, jednakże w stosunku do własnych żon traktowali ją jako zło konieczne bądź odnosili się do niej negatywnie. Równocześnie postępował inny proces. Systematycznie poprawiało się wykształcenie dziewcząt z rodzin autochtonicznych. W latach 70. i 80. wiele z nich podejmowało studia wyższe. Istotnym umożliwiającym to czynnikiem było powstanie w 1968 roku Uniwersytetu Śląskiego, który kształcił na kierunkach humanistycznych, tradycyjnie częściej wybieranych przez kobiety.

Po ukończeniu studiów podejmowały one pracę zawodową, łącząc ją z wypełnianiem ról rodzinnych i wychowywaniem dzieci.

Religia — ewolucja wartości

Dominująca po II wojnie światowej i zmianie ustrojowej ideologia z założenia kwestionowała udział religii w świadomości społecznej, a Kościoła — w sferze działania instytucjonalnego i kształtowania sumień. Praktyka działania władz była jednak ambiwalentna (Myszor, 1999, s. 395—407). Z jednej strony ograniczano pole działalności Kościoła i starano się odciągać wiernych od jego wpływów. Z drugiej strony władze zdawały sobie sprawę z tego, że siła oddziaływania religii jest duża i należy nawiązać poprawne stosunki z Kościołem. Teren Śląska ze względu na znaczenie gospodarcze był dla władz swoistym laboratorium walki z Kościołem. Religijność Ślązaków nie pasowała do wzorca socjalistycznego człowieka pracy.

W latach powojennych województwo katowickie stało się obszarem najszybciej zachodzących zmian ludnościowych. Czynnikiem decydującym były migracje, chociaż na wzrost liczby wiernych miał również wpływ duży przyrost naturalny. Władze starały się wyeliminować religię z miejsc publicznych, szkół i zakładów pracy. Usiływały kreować górniczy i hutniczy etos pracy bez uwarunkowań religijnych. Zubożało to znacznie jej wymiar aksjologiczny, ponieważ pozbawiało możliwości odwoływania się do norm i wartości religijnych (Swadźba, 2001). Likwidowano kapliczki św. Barbary, zakrywano figurki materiałem, w nowych kopalniach nie uwzględniono dla nich przestrzeni. Również wszelkie uroczystości górnicze i hutnicze, jak Barbórka, św. Florian, podczas których religijna oprawa była wcześniej oczywista, zamieniono na święta świeckie. Wyjątkowo uroczystą oprawę świecką nadawano górniczym świętom w latach 70. i 80. Część religijnych tradycji była kontynuowana na gruncie rodzinnym i parafialnym. Piszą o tym w wydanych dużo później pracach badacze społeczni (Bukowska-Floreńska, 1987; 2007; Świątkiewicz, 1997). Wskazują na to również moje badania przeprowadzone nad śląskim etosem pracy (Swadźba, 2001). Religijny wymiar górniczego oraz hutniczego etosu pracy był szczególnie pielęgnowany w środowisku autochtonicznym. Tam mieliśmy do czynienia z przekazem pokoleniowym całego śląskiego systemu wartości. Problemy robotników i ludzi pracy pozostawały w centrum uwagi Kościoła. Jednym ze spektakularnych sposobów wyrażania opinii robotników były pielgrzymki piekarskie. To podczas spotkań w Piekarach Śląskich świat pracy artykułował swoje problemy.

Kościół katolicki szczególne znaczenie przypisywał wartościom rodzinnym. W nauczaniu bpa Herberta Bednorza rodzina była fundamentem siły Kościoła śląskiego (Myszor, 1999, s. 515). Rodzina śląska, chociaż zmieniała charakter ze względu na coraz większy udział w jej strukturze małżeństw mieszanych, była jedną z najważniejszych grup społecznych przekazu wartości religijnych. Ten przekaz wyraźnie występował w małych społecznościach lokalnych, gdzie

oddziaływanie rodziny wzmacniała kontrola społeczna. Oddziaływanie rodziny w socjalizacji do wartości religijnych było bardzo silne. Retrospektywne badania pamięci społecznej, wywiady ze starszymi mieszkańcami oraz własna obserwacja uczestnicząca pozwalają stwierdzić, że w społecznościach autochtonicznych wartości religijne były kultywowane (Górnikowska-Zwolak, 2000; Swadźba 2012, s. 145—150). Przekazywanie wiedzy religijnej odbywało się na katechezie prowadzonej poza szkołą i w domu.

W okresie realnego socjalizmu wartość religii nie uległa zbyt wielkim zmianom. Procesy laicyzacyjne dotknęły niektórych społeczności śląskich, co było spowodowane polityką państwa oraz napływem ludności odmiennej kulturowo. Mimo to religia oparła się procesowi destrukcji, a w latach 80. wręcz się umocniła. Był to proces ogólnopolski, ale na Śląsku ze względu na uwarunkowania kulturowe miał on szczególne znaczenie. Tradycyjne śląskie wartości religijne przetrwały w społecznościach z przewagą ludności autochtonicznej. Bardzo duże znaczenie w przekazie wartości religijnych odgrywała rodzina śląska, która w procesie wychowania młodego pokolenia przekazywała podstawy tego systemu.

Zmiany i trwanie wartości śląskich w okresie transformacji systemowej

Praca — zmiany wartości

W okresie transformacji systemowej na Śląsku dokonało się wiele zmian. Podstawą były zmiany polityczne i gospodarcze, które wpływały na zmiany społeczne. Mieszkańcy województwa katowickiego (po reformie w 1999 roku — śląskiego) boleśnie odczuli skutki restrukturyzacji. Transformacja wymusiła zmiany w gospodarce regionu. Nastąpił znaczny spadek produkcji w przemyśle górniczo-hutniczym. Najtrudniejsze były lata 90. Negatywne tendencje naruszyły podstawy gospodarki regionu, zachwiały poczucie bezpieczeństwa socjalnego i stały się źródłem konfliktów (Klasik, Kuźnik, Szczupak, 2005). Spadek produkcji pociągnął za sobą zmiany w strukturze zatrudnienia. Największy problem restrukturyzacyjny dotyczył tradycyjnych gałęzi przemysłu. W związku ze spadkiem popytu na węgiel i jego nadprodukcją nastąpiła redukcja miejsc pracy w górnictwie (*Analiza...*, 1998, s. 114). Zatrudnienie w województwie wzrastało w innych działach, zwłaszcza w handlu i usługach. Pomimo przyrostu miejsc pracy wystąpiło zjawisko strukturalnego bezrobocia. Uwidoczniło się ono na początku lat 90. i stało się nieodłączną cechą systemu (Król, 2004, s. 65).

Problematyka wartości pracy stanowiła jeden z głównych tematów mojego opracowania. Z analiz wynika, że w nowej sytuacji restrukturyzacji odbudował się etos pracy, który jest udziałem młodego pokolenia. Sprzyjało temu między innymi rosnące wówczas bezrobocie. Praca stanowiła jeden z elementów analizy

w kolejnych prowadzonych przeze mnie badaniach (Swadźba, 2001a; 2007; 2008a; 2009), dotyczących stylu życia oraz innych wartości i problemów społeczności śląskich. Praca jako wartość odgrywała w społecznościach śląskich dużą rolę, choć zmieniły się jej zakres i treść. Wynikało to ze zmian powodowanych transformacją systemową. Na takie wnioski wskazywały również podjęte inne badania nad grupą zawodową górników (Faliszek, Łęcki, Wódz, 2001). Zmieniło się podejście do wykształcenia. Sytuacja na rynku pracy i podjęcie nowych ról zawodowych wymagały wyższego wykształcenia. Homogeniczne śląskie społeczności górnicze, niezbyt zróżnicowane zawodowo, zaczęły się heterogenizować. Dzieci z rodzin robotniczych kontynuowały edukację na wyższych uczelniach (Swadźba, 2008b, 2011). Podejmując pracę po studiach, młodzi ludzie oczekiwali oprócz egzystencjalno-materialnych również samorealizacyjnych cech pracy. Najnowsze badania nad wartością pracy na Śląsku wykazują, że mamy do czynienia z jej niejednorodnością (Swadźba, 2012, s. 209—274). Czynnikiem decydującym o zmianach wartości pracy jest wiek, w dalszej kolejności wykształcenie. Tradycyjny etos pracy w zasadzie akceptuje tylko starsze pokolenie. Młode pokolenie reprezentuje już wartości postmaterialistyczne w etosie pracy. Ceniona jest kreatywność, samorealizacja, możliwości awansu, a także czas wolny. Poglądy młodego pokolenia na temat pracy zbliżają się więc do sposobu myślenia społeczności zachodnich. Obserwujemy zatem przekształcanie się wartości pracy i pokoleniową zmianę.

Badania wykazały, że szczególnie interesującą kategorią społeczną, dla której praca stanowi coraz większą wartość, są młode wykształcone śląskie kobiety (Swadźba, 2009). Praca zawodowa w ich świadomości odgrywa bardzo dużą rolę. Wykształcone młode kobiety pochodzące z tradycyjnych robotniczych rodzin chcą się odnaleźć w innej roli niż ich matki i babki. Oznacza to pokoleniową zmianę w społecznościach śląskich (Swadźba, 2012, s. 255—267). Kobiety nie tylko znajdują w pracy zawodowej źródło egzystencji, lecz także chcą się w niej realizować osobowościowo i nie boją się wyzwań stawianych im w pracy. Takie łączenie ról rodzinnych i zawodowych jest akceptowane zarówno przez kobiety, jak i przez mężczyzn (Swadźba, 2012, s. 262—265).

Można stwierdzić, że podobnie jak w całej Polsce, tak i na Śląsku nowe warunki przyczyniły się do umocnienia wartości pracy. Młode pokolenie wychowało się w przekonaniu, że pracę należy szanować i że jest to dobro rzadkie. Starsze pokolenie, wychowane w okresie realnego socjalizmu, po okresie szoku przystosowało się do tej sytuacji i również zaczęło cenić pracę. Gospodarka rynkowa powstała w okresie zmiany ustrojowej wpłynęła więc na etos pracy bardziej niż niejedna akcja „dobrej roboty” w realnym socjalizmie.

Rodzina — zmiany wartości

W okresie transformacji systemowej rodzina śląska została poddana poważnej próbie. Niepokojące zjawiska, jak utrata pracy, bezrobocie, zubożenie, odbiły się na rodzinach śląskich. Pewność zatrudnienia i zarobków, która była znana rodzinom

w całym okresie realnego socjalizmu, nie była już tak oczywista. Następowala pauperyzacja wielu rodzin, a jednocześnie wzrost poziomu życia innych. Pracownicy z wyższym wykształceniem, o wysokich kwalifikacjach, zaczęli lepiej zarabiać niż pracownicy fizyczni np. w górnictwie. Homogeniczne zawodowo dawniej rodziny śląskie zaczęły się różnicować. Jednak z upływem czasu następowało upodobnianie się rodzin śląskich i napływowych.

W badaniach socjologicznych rodzina nadal okazywała się wielką wartością (Budzyńska, 1999b; Zygmunt, 2008; Świątkiewicz, 2009). Badania socjologiczne przeprowadzone w Rybniku wykazały, że dla zdecydowanej większości respondentów rodzina stanowi niepodważalną wartość. Ani płeć, ani wiek, ani wykształcenie nie wpływają na wyraźne odstępstwa od tej tendencji. Jeśli zdarzały się osoby kontestujące wartość rodziny, to można o nich mówić wyłącznie w kategoriach wyjątków, potwierdzających regułę: osoba, która nie uznawała rodziny za sprawę ważną, to osoba w wieku 20–29 lat, mająca wykształcenie zasadnicze zawodowe lub średnie (Zygmunt, 2008, s. 56). Na wysoką wartość rodziny wskazują również moje najnowsze badania (Swadźba, 2012, s. 210–227). W rodzinie śląskiej nadal utrzymywana jest więc rodzinna. Sprzyjają jej uroczystości rodzinne, które są okazją do jej umacniania w kręgu tzw. rodziny poszerzonej, czyli obejmującej dalsze pokrewieństwo (Swadźba, 2012, s. 276–283).

Badania socjologiczne przeprowadzone na terenach śląskich wykazują realizację modelu tradycyjnej rodziny. Jeszcze w początkach XXI wieku w tradycyjnych rodzinach śląskich zmiany modernizacyjne, wiążące się z większą akceptacją alternatywnych form życia rodzinnego i małżeńskiego, nie spowodowały znaczących przeobrażeń (Świątkiewicz, 2001, s. 71–89). Wśród młodzieży obserwowana była akceptacja alternatywnych form życia rodzinnego. Moje najnowsze badania wykazały, że poglądy na temat małżeństwa i rodziny są niekoherentne (Swadźba, 2012, s. 294–320). Z jednej strony nie uznaje się małżeństwa jako instytucji przestarzałej, z drugiej strony nie akceptuje się sytuacji, że tylko małżeństwu przynależne są konstytutywne cechy. Dotyczy to akceptacji konkubinatów jako alternatywnych wobec małżeństwa form związku. Mamy do czynienia z etycznym indywidualizmem i tolerancją dopuszczającą kontrowersyjne zachowania w małżeństwie i rodzinie. Normy regulujące zachowania w małżeństwie traktowane są selektywnie i nie zawsze uwzględnia się w nich normy religijne. Sfera ta w coraz większym stopniu podlega indywidualnej ocenie.

Dla rodzin istotna była nadal funkcja materialno-bytowa (Węgrzyn, Węgrzyn, 1999, s. 9–17; Budzyńska, 1999a, s. 33–49; Świątkiewicz, 2001, s. 78–79). Spełnianie jej nie spada jednak tylko na męża. Młode pokolenie opowiada się za wspólną odpowiedzialnością małżonków za utrzymanie rodziny. Coraz częściej widać postępujący egalitaryzm w odpowiedzialności za utrzymanie rodziny i podziale obowiązków (Swadźba, 2012, s. 283–289). Również część obowiązków należących kiedyś do kobiet przejmują stopniowo mężczyźni (Budzyńska, 2010, s. 209–225).

Rodzina śląska podlega przeobrażeniom strukturalnym, na co wskazują dane statystyczne. Odnotowuje się spadek liczby zawieranych małżeństw (Zygmunt,

2009, s. 167—190). W roku 2000 i w latach kolejnych przesunęła się średnia wieku osób zawierających małżeństwa (mediana wieku nowożeńców w roku 2006 wynosiła dla mężczyzn 27,3 roku, a dla kobiet — 25,3 roku) (Filipczyk-Halladin, 2010, s. 70—82). Wyjątkowo szybko wzrastała w ostatnich latach liczba rozwodów — w porównaniu z rokiem 2000 wzrosła dwukrotnie (w 2000 roku — 5 020 (1,1 na 1 000 osób), w 2006 roku — 10 718 (2,3 na 1 000 osób)) (Filipczyk-Halladin, 2010, s. 76). Procesy te wpłynęły na liczbę dzieci w rodzinach. W analizowanym okresie w województwie śląskim nastąpił spadek dzietności kobiet z 1,22 w 2000 roku do 1,17 w roku 2006. Brak więc obecnie w rodzinach prostej zastępowalności pokoleń (Filipczyk-Halladin, 2010, s. 76). Najwięcej dzieci wciąż rodzi się w rodzinach, chociaż w ostatnich latach zwiększa się liczba urodzeń pozamałżeńskich (w roku 2002 — 14% ogółu, w roku 2006 — 16,8% ogółu) (Filipczyk-Halladin, 2010, s. 79).

Badania socjologiczne wskazują na duże napięcia i konflikt ról, w jaki popadają młode wykształcone kobiety. Z jednej strony duże znaczenie mają dla nich dom i rodzina, z drugiej nie akceptują sytuacji, w której zajmowanie się domem może dawać większą satysfakcję niż praca zarobkowa (Swadźba, 2009, s. 71; Hoffmann, 2010, s. 98—114). Przedstawiona dalej analiza badań wskazuje na postępującą dużą zmianę pokoleniową w społecznościach śląskich. Dokonuje się ona w tradycyjnych rodzinach robotniczych. Niższa dzietność rodzin spowodowała, że rodzice chcą dobrze wychować dzieci i wykształcić je na wysokim poziomie. Przede wszystkim istotne jest wyższe wykształcenie, niezbędne na rynku pracy. Znacząco wzrosła liczba szkół wyższych i studentów w województwie śląskim, w okresie transformacji systemowej nastąpił wzrost aspiracji edukacyjnych. Wykazano upodabnianie się aspiracji edukacyjnych co do synów i córek (Swadźba, 2001a, s. 206—213; 2005, s. 75—86). Zdecydowana większość rodziców uważała, że tylko wyższe wykształcenie może odpowiednio przygotować dziecko do pełnienia roli zawodowej.

Rodzina śląska w okresie transformacji systemowej zmieniła swój charakter i pełnione funkcje. Pozostała wysoką wartością, ale jej realizacja była przez młode pokolenie odkładana na później. Następowaly procesy upodabniania się rodziny śląskiej do rodzin w całym kraju ze względu na zróżnicowanie zawodowe, które objęło środowiska śląskie. Nadal jednak rodzinę cechowała pełność i trwałość, chociaż młode pokolenie podlegało procesom modernizacyjnym. Nową cechą jakościową była zmiana ról rodzinnych, większy egalitaryzm i odpowiedzialność obydwu partnerów za rodzinę. Zmienił się stosunek do pracy zawodowej kobiet, nastąpił również wzrost aspiracji edukacyjnych młodego pokolenia.

Religia — zmiany wartości

Okres transformacji i zmiany systemowe stały się nie lada wyzwaniem dla religii i Kościoła. Budowa demokratycznego ładu społecznego oraz otwarcie na wpływy kultury zachodniej sprawiły, że do świadomości ludzkiej zaczęły docierać

ideologie konkurencyjne wobec katolickiej. Zmieniła się pozycja Kościoła, który w tym okresie nie był jedynym depozytariuszem tradycji narodowej. Te procesy musiały oddziaływać na religijność Śląską.

Badania przeprowadzone przez socjologów w latach 90. XX wieku i na początku wieku XXI wskazywały, że dla zdecydowanej części mieszkańców Śląska religia ma duże znaczenie (Świątkiewicz, 1997; Zygmunt, 2008). Ponad połowa badanych kobiet (55,1%) uznała religię za sprawę bardzo ważną, a 32,6% za raczej ważną, 77% mężczyzn przyznało, że religia jest dla nich sprawą raczej ważną. Osobami, dla których religia nie jest ważna w życiu, są przede wszystkim młodzi mężczyźni, najczęściej studenci (Zygmunt, 2008, s. 58—59). O znaczeniu religii w życiu Ślązaków świadczą autodeklaracje o przynależności do Kościoła katolickiego (94,8% deklaracji przynależności według badań) (Górny, 2008, s. 106). Z kolei w badaniach z 1998 roku, przeprowadzonych przez Wojciecha Świątkiewicza, w przypadku kobiet odsetek autodeklaracji wynosił blisko 97%, a w przypadku mężczyzn — 86% (Świątkiewicz, 2001, s. 89—90). Badane rodziny były również homogeniczne wyznaniowo: 79,6% małżeństw deklarowało homogeniczność pod względem przynależności konfesyjnej. W innym badaniu tego autora przynależność do Kościoła katolickiego deklarowało 95% respondentów (Świątkiewicz, 2007, s. 37—53). Można więc wnioskować, że religia, pomimo procesów modernizacyjnych, pozostawała ważnym elementem życia Ślązaków.

Potwierdzeniem roli religii w życiu jest uczestnictwo w praktykach religijnych. Z porównawczych badań ogólnopolskich wynika, że diecezja katowicka sytuowała się ze średnimi wskaźnikami *dominantes* w Polsce (51,2% w 1992 roku, 50,9% w 1999 roku) (Zdaniewicz, Zembrzusi, 2000, s. 454—455). Należy jednak wskazać na to, że jest to teren zurbanizowany i wielkomiejski. W takich społecznościach wskaźniki uczestnictwa we mszach są zawsze niższe (np. w diecezji warszawskiej — 37,1%). Przeprowadzone badania socjologiczne zdają się potwierdzać te wyliczenia. Świątkiewicz wskazuje, że ponad 50% mieszkańców Katowic uczestniczyło w niedzielnych nabożeństwach (Świątkiewicz, 1997, s. 183). Miejscem szczególnie intensywnych praktyk religijnych na Śląsku jest region rybnicki, gdzie — jak wykazały badania — około 70,0% respondentów uczestniczy w praktykach religijnych w niedzielę i święta kościelne (Górny, 2008, s. 115; Świątkiewicz, 2009, s. 177). Pomimo wielkomiejskiego charakteru społeczności dominuje tam jeszcze religijność kościelna, charakteryzująca się wysoką częstotliwością wykonywania praktyk religijnych oraz modlitwy indywidualnej. Oczywiście, czynnikiem modelującym udział w praktykach religijnych są przeobrażenia kulturowe charakterystyczne dla wielkich miast. Wiążą się one z indywidualizacją i subiektywizacją kryteriów przeżywania własnej wiary i z osłabieniem znaczenia instytucji religijnych oraz zinstytucjonalizowanego modelu religijności. Wykazują to badania przeprowadzone wśród młodzieży Katowic (osoby praktykujące w każdą niedzielę i święta stanowiły 27,8% ogółu) (Górny, 2010, s. 146—162). Selektywne jest również podejście do norm moralności rodzinnej, co wykazują badania (Świątkiewicz, 1997, s. 146—159). Religijność jest zróżnicowana regionalnie, nawet na terenach rdzennie śląskich. Jest silniejsza na terenach o przewadze

ludności autochtonicznej, a słabsza tam, gdzie mieliśmy do czynienia z procesem migracji. Na takie procesy i pogłębiającą się indywidualizację wskazują najnowsze moje badania (Swadźba, 2012, s. 345—392). Utrzymuje się stosunkowo wysoki poziom autodeklaracji religijności i uczestnictwa w praktykach religijnych (76,9% wierzących i praktykujących, w tym 10,0% głęboko wierzących). Jest on wyższy niż ogólnopolski. Praktyki religijne były zawsze przejawem żywotności religijności śląskiej. Do ich manifestacji przywiązywano dużą wagę. Religijność silniej objawia się w sferze praktyk niż w sferze wiary. Są one częścią kultury Górnego Śląska, a uczestnictwo w nich jest świadectwem przynależności do wspólnoty religijnej. Wysoka partycypacja prawie wszystkich deklarujących przynależność do Kościoła katolickiego dotyczy praktyk jednorazowych (chrzest 98,0%, Pierwsza Komunia Święta 97,6%). Praktyki wielorazowe są realizowane przez większość wierzących, głównie w mniejszych społecznościach śląskich (systematyczny udział w mszy niedzielnej deklaruje 81,7% mieszkańców gminy Wyry, a 36,1% mieszkańców Bogucic). W dużym mieście możemy mówić o odchodzeniu młodego pokolenia, głównie mężczyzn, od religijności instytucjonalnej (w Bogucicach 47,8% mężczyzn nie uczestniczy wcale bądź uczestniczy bardzo rzadko w niedzielnej mszy świętej). Zanikają codzienne praktyki wielorazowe. Wyniki badań z terenu Katowic wskazują, że mieszkańcy coraz częściej preferują w niedziele inne, bardziej atrakcyjne formy aktywności (np. wyjazd poza miasto bądź zakupy w supermarketach).

O wartości religii świadczy również wychowanie dzieci w rodzinie. Religijność indywidualna kształtuje się bowiem we wczesnym dzieciństwie i dominujący jest wtedy wpływ rodziny. Badania socjologiczne przeprowadzone przez zespół pod kierunkiem Świątkiewicza wykazują, że blisko 60% rodziców uważa, że ich dzieci są podobnie jak oni religijne, co można rozumieć jako wyraz międzypokoleniowego przekazu wartości religijnych (Świątkiewicz, 2007, s. 48). Na takie zależności wskazują również moje badania (Swadźba, 2012, s. 327—334).

Wartość religii pomimo oddziaływania czynników zewnętrznych, jakimi były i są konkurencyjne prądy modernizacyjne, laicyzacja i sekularyzacja życia, oparła się procesom destrukcyjnym w małych, autochtonicznych społecznościach lokalnych. Zachował się trzon religijności, a nawet rozbudowana została jej funkcja w świętowaniu rodzinnym. Podtrzymywane są silne więzi z Kościołem, dominuje kościelny i katolicki model religijności. Świadczy to o oddziaływaniu górnośląskich tradycji kulturowych. Kulturowanie tych tradycji jest jednak zróżnicowane czynnikami regionalnymi i strukturalnymi. W wielkich miastach występują liczne czynniki redukujące wzory życia religijnego. Obserwuje się mniejsze przywiązanie do religii i Kościoła. Selektywność praktyk ogranicza się często do rytuałów. Praktyki jednorazowe i udział sfery *sacrum* w niedzielnym świętowaniu jest jednym z możliwych wyborów, a nie obowiązkiem.

Zakończenie

W drugiej połowie XIX wieku ukształtowały się specyficzne wartości śląskie. Na ich genezę istotny wpływ miały czynniki zewnętrzne. To one w dużej mierze zdecydowały o powstaniu etosu pracy i wzmacniającej ten etos rodzinie. Religia z kolei wpływała na moralność rodzinną i więź rodzinną. W jej duchu socjalizowane było młode pokolenie. Okres realnego socjalizmu wpłynął destrukcyjnie na etos pracy, dwie pozostałe wartości — rodzina i religia — nadal zajmowały wysokie pozycje w świadomości Ślązaków.

W okresie transformacji systemowej z jednej strony mieliśmy do czynienia z ich zmianą, a z drugiej strony — z trwaniem wartości. Na ten proces wpłynęły zmiany systemowe, którym podlegały polska gospodarka i społeczeństwo, jak również zmiany cywilizacyjne związane z procesami modernizacyjnymi wynikającymi z otwarcia na świat. Trzy śląskie wartości w coraz większym stopniu funkcjonują odrębnie, zmieniając swój charakter. Zauważalny jest mniejszy wpływ jednych na drugie. Mamy do czynienia z ich większą autonomią.

Nabrała większej wagi wartość pracy. Przyczyniły się do tego głównie czynniki zewnętrzne, takie jak bezrobocie, trudność uzyskania pracy, większe wymagania pracodawców. Dodatkowym czynnikiem był wzrost poziomu życia i większa podaż dóbr konsumpcyjnych. Wynagrodzenie za pracę pozwalało na zakup dóbr i usług. Taka sytuacja spowodowała, że praca stała się dużą wartością jako wyznacznik pozycji społecznej i stylu życia. Większą wartość uzyskała praca wysoko kwalifikowana, wymagająca ukończenia studiów wyższych, a utraciła ją praca fizyczna. W warunkach transformacji systemowej odbudowana więc została wartość pracy, jednak nabrała ona innego wymiaru.

Utrzymuje się duża wartość rodziny. Rodzina zajmuje najwyższą pozycję w rankingach systemów wartości. Jej tradycyjną formę realizuje przede wszystkim starsze i średnie pokolenie. Młodsze pokolenie dopuszcza inne alternatywne formy rodziny, rozwody i antykoncepcję. Z jednej strony procesy modernizacyjne stopniowo deprecjonują wartość tradycyjnej rodziny. Z drugiej strony rozbudowuje się sposób świętowania uroczystości rodzinnych, umacniając więź rodzinną w rodzinie szerszej. Z realizacją wartości rodzinnych i wypełnieniem funkcji prokreacyjnych i opiekuńczych mają problemy młode kobiety, wykształcone i zaangażowane w pracę zawodową.

Utrzymuje się również wartość religii. Ma ona jednak inny wymiar niż w realnym socjalizmie. Jest to nadal religijność instytucjonalna, związana z Kościołem katolickim. Taką formę religijności preferuje przede wszystkim starsze i średnie pokolenie. Młodsze pokolenie docenia wartość religii, ale w mniejszym stopniu realizuje praktyki religijne. Religia i Kościół wpływają na rodzinę i respektowanie norm moralności rodzinnej, ale w mniejszym stopniu niż w realnym socjalizmie. Preferowany jest selektywny model religijności. Realizacja cech charakterystycznych tradycyjnej śląskiej religijności jest zróżnicowana terytorialnie.

Oddziaływanie procesów globalizacyjnych, prądów kulturowych płynących z Zachodu, unifikacja w ramach społeczeństwa polskiego negatywnie wpływają na zachowanie tradycyjnych wartości, w tym wartości śląskich. Być może mamy do czynienia ze stopniowym ich zanikiem, a współczesność jest już ostatnim świadkiem ich istnienia.

Literatura

- Adamski F., 1966: *Hutnik i jego rodzina*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Analiza i ocena przebiegu procesu restrukturyzacji zatrudnienia górnictwa węgla kamiennego w latach 1990—1997*, 1998. Katowice.
- Błasiak W., 1990: *Śląska zbiorowość regionalna i jej kultura w latach 1945—1956*. W: M. Błaszczuk-Wacławik, W. Błasiak, T. Nawrocki: *Górny Śląsk. Szczególny przypadek kulturowy*. Kielce: Wydawnictwo „Szumacher”.
- Błaszczuk-Wacławik M., 1990: *Miejsce i rola regionalnej kultury w procesach życia społecznego zbiorowości Górnego Śląska do roku 1945*. W: W. Błaszczuk-Wacławik, W. Błasiak, T. Nawrocki: *Górny Śląsk. Szczególny przypadek kulturowy*. Kielce: Wydawnictwo „Szumacher”.
- Budzyńska E., 1999a: *Obraz rodziny u katowickiej młodzieży*. W: E. Budzyńska i in.: *Rodzina wobec wartości. Socjologiczne studium rodzin wielkomiejskich. Na przykładzie Katowic*. Katowice: Instytut Górnos Śląski.
- Budzyńska E., 1999b: *Struktura rodziny katowickiej*. W: E. Budzyńska i in., red.: *Rodzina wobec wartości. Socjologiczne studium rodzin wielkomiejskich. Na przykładzie Katowic*. Katowice: Instytut Górnos Śląski.
- Budzyńska E., 2010: *Struktura rodziny górnos Śląskiej z perspektywy badań socjologicznych*. „Górnos Śląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa”. T. 1, s. 209—225.
- Bukowska-Floreńska I., 1987: *Spoleczno-kulturowe funkcje tradycji w społecznościach industrialnych Górnego Śląska*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bukowska-Floreńska I., 2007: *Rodzina na Górnym Śląsku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Dutkiewicz H., 1968: *Małżeństwa mieszane w czterech miastach GOP jako wskaźnik integracji społecznej*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.
- Filipczyk-Halladin B., 2010: *Procesy demograficzne na Śląsku*. „Górnos Śląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa”. T. 1, s. 70—82.
- Frąckiewicz L., 1974: *Starzy robotnicy na Śląsku*. Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ.
- Gąsiorowska-Grabowska N., red., 1962: *Źródła do dziejów klasy robotniczej na ziemiach polskich*. T. 2. Warszawa: Wydawnictwo „Książka i Wiedza”.
- Górnikowska-Zwolak E., 2000: *Szkic do portretu Ślązaczki*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Górny A., 2008: *Religijność śląska a procesy sekularyzacyjne*. W: U. Swadźba, red.: *Śląski świat wartości*. Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Górny A., 2010: *Tradycja czy nowoczesność? Młodzi mieszkańcy Górnego Śląska a fundamenty świata wartości*. „Górnos Śląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa”. T. 1, s. 146—162.

- Faliszek K., Łęcki K., Wódz K., 2001: *Górnicy. Zbiorowości górnicze u progu zmian*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Hoffmann K., 2010: *Kariera zawodowa a życie rodzinne w opinii młodych kobiet śląskich*. W: U. Swadźba, E. Budzyńska, red.: *Rodzina i praca: między tradycją a współczesnością*. Katowice: Uniwersytet Śląski — Gnome.
- Hrebenda A., 1979: *Górnośląska klasa robotnicza w latach międzywojennych 1922—1939*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Jezierska J., 1965: *Struktura społeczno-zawodowa województwa śląskiego w 1931 r.* „Zaranie Śląskie”, z. 1a.
- Jankowska E., 1984: *Praca zawodowa kobiet w ujęciu teorii stratyfikacji społecznej*. W: W. Mrozek, red.: *Z badań nad problematyką socjologii zawodu*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Jonca K., 1966: *Polityka socjalna Niemiec w przemyśle ciężkim Górnego Śląska 1971—1914*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Kaczmarek R., 2010: *Polacy w Wehrmachcie*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Kasprów E., 1972: *Czynniki adaptacji kobiet do zawodów tradycyjnie męskich*. „Górnośląskie Studia Socjologiczne”. T. 10. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.
- Klasik A., Kuźnik F., Szczupak B., 2005: *Gospodarka śląska na przełomie wieków. Syndrom regresu, wola kreacji*. W: W. Jacher, A. Klasik, red.: *Region w procesie przemian. Aspekt socjologiczny i ekonomiczny*. Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Kokot J., 1966: *Przemiany gospodarcze na Śląsku w latach 1945—1955*. Opole: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Kopeć E., 1983: „My” i „oni” na Górnym Śląsku. (1918—1939). Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Król M., 2004: *Bezrobocie i formy jego ograniczania*. W: L. Frąckiewicz, red.: *Społeczny obraz Śląska*. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Kujawski E., 1935: *Współczesna rodzina śląska*. „Kuźnica”, nr 4—5.
- Ligęza J., Żywirska M., 1964: *Zarys kultury górniczej*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Michalkiewicz S., red., 1976: *Historia Śląska*. T. 3. Cz. 2. Wrocław: Ossolineum.
- Mrozek W., 1965: *Rodzina górnicza. Przekształcenia społeczne w górnośląskim środowisku górniczym*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Mrozek W., 1987: *Górnośląska rodzina robotnicza w procesie przeobrażeń*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.
- Myszor J., 1991: *Duszpasterstwo parafialne na Górnym Śląsku w latach 1821—1914*. Katowice: Kuria Diecezjalna w Katowicach.
- Myszor J., 1999: *Historia diecezji katowickiej*. Katowice: Kuria Metropolitalna.
- Piorun W., 1981: *Śląscy bieda-ludzie*. W: W. Janota, oprac.: *Z czarnego kraju. Górny Śląsk w reportażu międzywojennym*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- „Roczniki Statystyczne Województwa Katowickiego” 1974—1978. Katowice: Wydawnictwo Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego.
- Swadźba U., 2001a: *Śląski etos pracy*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Swadźba U., 2001b: *Konflikt wartości i „dualizacja” śląskiego etosu pracy w okresie realnego socjalizmu*. W: W. Jacher, red.: *Eseje socjologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Swadźba U., 2005: *Wykształcenie jako wartość. Ewolucja świadomości Ślązaków*. W: W. Jacher, A. Klasik, red.: *Region w procesie przemian. Aspekt socjologiczny i ekonomiczny*. Katowice: Wydawnictwo Gnome.

- Swadźba U., 2007: *Czy praca jest ważna dla rybniczian?* W: U. Swadźba, red.: *Praca, rodzina, obowiązki, czas wolny czyli o stylu życia mieszkańców Rybnika*. Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Swadźba U., 2008a: *Praca jako wartość w życiu Ślązaków*. W: U. Swadźba, red.: *Śląski świat wartości*. Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Swadźba U., 2008b: *Od rębacza do socjologa. Zmiany struktury społeczno-zawodowej w tradycyjnych społecznościach śląskich*. W: A. Siwik, L. Haber, red.: *Od robotnika do internauty. W kierunku społeczeństwa informacyjnego*. Kraków: Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne AGH.
- Swadźba U., 2009a: *Miejsce pracy zawodowej w życiu kobiet śląskich*. W: U. Swadźba, red.: *Praca czy rodzina? Dylematy kobiet śląskich*. Katowice: Wydawnictwo Gnome — Uniwersytet Śląski.
- Swadźba U., 2009b: *Etos pracy na Górnym Śląsku. Tradycja, współczesne oblicze i zmiany*. „Studia Socjologiczne”, nr 4, s. 165—190.
- Swadźba U., 2011: *Edukacja — świadomościowe zmiany w okresie transformacji w województwie śląskim*. W: U. Swadźba, red.: *20 lat transformacji w aspekcie regionalnym. Śląsk. Refleksje socjologów*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Swadźba U., 2012: *Wartości — pracy, rodziny i religii. Socjologiczne studium społeczności śląskich*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szpor G., 1983: *Problemy zatrudnienia w przemyśle ciężkim w latach 1950—1955*. W: „Studia i Materiały z Dziejów Śląska”. T. 13. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.
- Szramek E., 1934: *Śląsk jako problem socjologiczny. Problem analizy*. Mikołów: Wydawnictwo Karola Miarki.
- Świątkiewicz W., 1992: *Religijność w życiu współczesnych rodzin*. W: W. Świątkiewicz, red.: *Wartości a style życia rodzin*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytet Śląskiego.
- Świątkiewicz W., 1997: *Tradycja i wybór. Socjologiczne studium religijności na Górnym Śląsku*. Katowice: Instytut Górnośląski.
- Świątkiewicz W., 2001: *Rodzina jako wartość w tradycji kulturowej Górnego Śląska*. W: M. Ziemska, red.: *Rodzina współczesna*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Świątkiewicz W., 2007: *Kondycja rodziny śląskiej*. W: W. Jacher, A. Klasik, red.: *Zmieniające się oblicza regionu górnośląskiego*. Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Świątkiewicz W., 2009: *Troska o rodzinę czy zbijanie majątku?* W: W. Świątkiewicz, red.: *Rodzina w środku Europy*. Rybnik — Nitra — Hradec Kralowe — Szeged. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wanatowicz M.W., 1977: *W kwestii studiów wyższych Górnoślązaków w okresie międzywojennym*. W: J. Chlebowczyk, red.: „Śląskie Studia Historyczne”. T. 2. Katowice.
- Wanatowicz M.W., 1982: *Ludność napływowa na Górnym Śląsku w latach 1922—1939*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wanatowicz M.W., 1986: *Inteligencja na Śląsku w okresie międzywojennym*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Węgrzyn K., 2001: *Wychowanie religijne w rodzinie górnośląskiej*. W: M. Ziemska, red.: *Rodzina współczesna*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Węgrzyn K., Węgrzyn G., 1999: *Sytuacja materialno-bytowa rodzin*. W: E. Budzyńska i in., red.: *Rodzina wobec wartości. Socjologiczne studium rodzin wielkomiejskich. Na przykładzie Katowic*. Katowice: Instytut Górnośląski.

- Więcek J., 1965: *Struktura zatrudnienia a płynność robotników w przemyśle węglowym w latach 1949—1959*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Wycisło J., 1991: *Model chrześcijańskiego robotnika górnośląskiego w końcu XIX wieku*. Katowice: Muzeum Prozy Śląskiej.
- Wycisło J., 1994: *Religijne inspiracje działalności społeczno-gospodarczej w tradycji górnośląskiej*. W: W. Świątkiewicz, J. Wycisło, red.: *Metropolia katowicka — górnośląska. Dziedzictwo historii. Wyzwania wobec przyszłości*. Katowice: Instytut Górnośląski.
- Zdaniewicz W., Zembruski T., red., 2000: *Kościół i religijność Polaków 1945—1999*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego.
- Zygmunt A., 2008: *System wartości rybniczian*. W: U. Swadźba, red.: *Śląski świat wartości*. Katowice: Wydawnictwo Gnome — Uniwersytet Śląski.
- Zygmunt A., 2009: *Demograficzny obraz województwa śląskiego na tle przemian ludnościowych w Polsce — szanse, zagrożenia, prognozy*. „Studia Socjologiczne” nr 4, s. 167—190.
- Żywirska M., oprac., 1949: *Życiorysy górników*. Katowice: Wydawnictwo Związku Zawodowego Górników w Polsce.